

SANIYE ERASLAN **

Türkistanlı Bir Şair: Vâsîfî ve Türkçe Şiirleri *

A Poet from Turkistan: Vâsîfî and Turkish
Poems

Ö Z E T

Tarihte kurulan tüm Türk devletlerinde âlim ve sanatkârlar, başta sultanlar olmak üzere diğer devlet erkânı tarafından himaye edilerek desteklenmişlerdir. Türk devletlerinde gelenek hâline gelen bu durum, birçok âlim ve sanatçının yetişmesine, bazı şehirlerin kültür ve medeniyet merkezi hâline dönüşmesine vesile olmuştur. Özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra Timurlu devleti sultanı Hüseyin-i Baykara ile onun yakın dostu ve veziri Alî Şîr Nevâyî öncülüğünde kurulan meclisler; Herat'ın ilmi, edebî ve kültürel bir muhit olarak ön plana çıkmasında etkili olmuştur. Genç yaşta Alî Şîr Nevâyî ile tanışarak onun meclislerine katılma başarısını gösteren önemli şair ve nâsirlerden biri de Heratlı Vâsîfî'dir. Vâsîfî, özellikle muamma yazma ve çözümedeki becerisiyle, başta Nevâyî olmak üzere pek çok önemli devlet erkânının takdirini kazanmış, oluşturulan meclislerin aranan kişisi olmuştur. Katılma şansı elde ettiği meclislerde hem görüp şahit olduklarını hem de başkalarından dinlediklerini günümüze çeşitli hikâyelerle aktarmıştır. Bu makalede Vâsîfî'nin hayatı, sanatı ve eserleri hakkında bilgi verilip Farsçanın edebî dil olarak kullanıldığı bir dönemde Fars diliyle yazdığı Bedâ'iyü'l-vekâyi' adlı eserinde geçen Türkçe iki şiiri tanıtılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Vâsîfî, Bedâ'iyü'l-vekâyi', şiir, muamma, inşâ.

A B S T R A C T

In all the Turkish states established in history, scholars and craftsmen were supported by other statesmen, especially sultans. This situation, which has become a tradition in Turkish states, has caused many scholars and artists to grow and some cities have become centers of culture and civilization. Especially after the second half of the 15th century, the assemblies established under the leadership of Timurian sultan Hüseyin-i Baykara and his close friend and vizier Alî Şîr Nevâyî were effective in bringing Herat as a scientific, literary and cultural neighborhood. One of the important poets and prose writers who succeeded in meeting Alî Şîr Nevâyî at a young age and participating in his assemblies was Vâsîfî, from Herat. Vâsîfî gained the appreciation of many important state men, especially Nevâyî with his skill in writing and solving enigma, and became the wanted person of the assemblies. In the assemblies he had the chance to participate in, he shared with him various stories that he has seen and witnessed and listened to from others. In this article, information about Vâsîfî's life, art and works will be given and two Turkish poems which are included in the book named Bedâ'iyü'l-vekâyi' written in Persian at a time when Persian is used as literary language was introduced.

KEYWORDS

Vâsîfî, Bedâ'iyü'l-vekâyi', poetry, enigma, artistic prose.

* Makalenin Geliş Tarihi: 19.11.2019/ Kabul Tarihi: 07.12.2019.

** Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (saniyeeraslan.se@gmail.com), Orcid Id: 0000_0002_0687_0707

Vâsîfî'nin Hayatı

16. yüzyılda Türkistan coğrafyasında özellikle muamma ilmi ve inşâ alanındaki yetkinliğiyle öne çıkan isimlerden biri de Vâsîfî (öl.958/1551)dir. 15. yüzyılın son çeyreğinde dünyaya geldiği tahmin edilen Vâsîfî hakkında, kaynaklarda fazla bir malumat bulunmamaktadır. Vâsîfî'nin, bu makaleye kaynak teşkil eden Türkçe şiirlerinin yer aldığı hatırat türündeki *Bedâyi'u'l-vekâyi'* adlı eseri, ilk kez Rus bilginlerinden Alexandre Boldyrev tarafından iki cilt hâlinde yayıma hazırlanmıştır. Boldyrev'in bu yayıma "Giriş Bölümü" mâhiyetinde yazdığı "Ahvâl u Âsâr-ı Vâsîfî" başlıklı kısımdan (Vâsîfî 1349: 17-20), yine Boldyrev'in Nevâyî hakkında kaleme aldığı başka bir makalesinde (Boldyrev 1956) Vâsîfî hakkında verilen bilgilerden ve Vâsîfî'nin eserinden hareketle şunlar söylenebilir:

Tam adı Zeynü'd-dîn Mahmûd bin Abdulcelîl-i Vâsîfî olan şair, dönemin en önemli kültür ve medeniyet merkezlerinden biri olan Herat'ta dünyaya gelmiştir. İsminden anlaşıldığına göre babasının adı Abdulcelîl, mahlası da Vâsîfî'dir. 890/1485 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Vâsîfî'nin babasının o dönemin önemli münşîlerinden birisi olması, onun Herat'ın ileri gelenleriyle irtibat hâlinde olmasına vesile olmuştur. Ayrıca Vâsîfî'nin yakın akrabalarının da o dönemin medreselerinde tahsil görmüş eğitilmiş kişiler olduğu *Bedâyi'u'l-vekâyi'*den anlaşılmaktadır. Nitekim baba tarafından yakın akrabası olan Sâhib-dârâ, özellikle tarih düşürme sanatında oldukça meşhur bir şair olup Alî Şîr Nevâyî'nin(öl. 906/1501) nedimlerinden ve oluşturmuş olduğu meclislerin müdavimlerindedir. Yine Vâsîfî'nin akrabası olan Emânî de Herat muhitinde yetişen şair tabiatlı bir kimsedir. Vâsîfî'nin dost ve arkadaşlarının çoğunun hâfız, kâtip ve muhasip zümresinden kişiler olması, onun da ilim tahsil ettiğini ve belli bir kültürel çevrede yetiştiğini göstermektedir. Vâsîfî, aynı zamanda dönemin önemli âlimlerinden Mevlânâ Hüseyin-i Vâ'iz/Vâ'iz-i Kâşîfî'nin öğrencisi olmuştur. Hocasının yanında şiirin inceliklerini öğrenmiş ve maharet kazanmıştır. "Hüseyin-i Vâ'iz, onun ilmî yetkinliği ve vaaz etmedeki mahareti hakkında şöyle demektedir: Vaaz vermede benimle onun arasındaki fark, onun sesinin güzel, benimkinin güzel olmamasıdır" (Kartal 2019 a:153).

Muamma söyleme ve çözmeye ile inşâ/sanatlı mektup yazma, o dönemlerde kişiyi büyük gösteren ve itibarlı kılan önemli unsurlar olarak görülmektedir. Nitekim o dönemlerde Ali Şîr Nevâyî'nin dikkatini çekip onun meclisine dâhil olmak isteyenlerin başvurdukları en önemli yol, ya muamma ilminin ya da inşânın inceliklerine vâkıf olup bu konudaki yeteneğini, bizzat Nevâyî'nin de bulunduğu bir mecliste göstermek olmuştur. Vâsîfî daha Herat medresesini bitirmeden genç yaşlarında özellikle muamma çözmeye şöhret kazanmayı başarmıştır. Onun muamma çözmeye kazandırdığı bu yeteneğinin sebebi, *Bedâyi' u'l-vekâyi'* de bizzat kendi ağzından şu şekilde anlatılmaktadır:

İlim tahsil ettiği yıllarda henüz 16 yaşında bir gençken, Hafız Hamza/Hafız Hüseyin isimli sinsi ve hilekâr tabiatlı bir gencin elinde bir kitap gören Vâsîfî, merak ederek ondan kitabın ismini sorar. Buharalı Seyfî'nin muamma kitabı olduğunu öğrenen Vâsîfî, istinsah etmek üzere kitabı Hafız Hamza'dan ödünç olarak ister. Bunun üzerine Vâsîfî'ye; "Fare ini ve gülsuyu ne demek? Sağırın kulağı ve rebab ne demek?" diyerek, bu söylenenler arasında nasıl ki bir münasebet yoksa Vâsîfî ile muamma arasında da bir münasebet olmadığını düşünen Hafız Hamza, Vâsîfî'ye Buharalı Seyfî'nin muamma kitabını vermek istemez. Bu duruma oldukça içerleyip ağlayan Vâsîfî ise bir köşeye çekilip insanlardan uzaklaşmayı tercih eder. Ancak bir gün öğle namazı için camiye gittiğinde, acıdan inleyen yaralı birini görüp hâline acır ve o kişinin tedavi edilmesi için ona yardım eder. Vâsîfî, yaralı kimseye kim olduğunu ve durumunun sebebini sorduğunda o kimse; isminin Tebrizli Abdurrahman Çelebi olduğunu, Horasan'ı ziyaret etmek için yola çıktığını, yolda haydutların saldırılarıyla yaralandığını, Tebriz'de muamma ve astroloji ilimlerinde başarılı bir kimse olduğunu söyler. Tebrizli Abdurrahman Çelebi, iyileştikten sonra kendisine yardım edip destek olan Vâsîfî'ye hem teşekkür etmek hem de vefa göstermek için muamma ilminin tüm terimlerini, kaide ve inceliklerini ona anlatır ve oradan ayrılır. Muamma ilmiyle olan serüveni Herat'ta bu şekilde başlayan Vâsîfî, yeteneği ve kendi şahsî gayretiyle kısa sürede muammada büyük bir şöhret kazanmıştır. Bundan sonraki süreçte Vâsîfî ile diğer muamma ilmiyle uğraşanlar üzerinde, halk arasında iddialar oynanmaya başlanmıştır.

Bir gün, Sâhib-dârâ'nın evinde düzenlenen ve seçkin insanların katıldığı meclise babasıyla birlikte katılan Vâsîfî, başarılı bir talebe olması, güzel şiir okuyup yazması ve en güç muammaları bile kolaylıkla çözebilmesi yönüyle, Sâhib-dârâ tarafından övülür. Ardından, bir gün öncesinden tertip edip kimselere söz etmediği bir muammayla Vâsîfî'yi mecliste sınava tabi tutan Sâhib-dârâ, Vâsîfî'nin muammaı hiç zorlanmadan rahatlıkla çözmesinden çok etkilenir. Bu olaydan kısa bir süre sonra Sâhib-dârâ, Alî Şîr Nevâyî'ye Vâsîfî'nin bu hünerinden söz eder. Henüz 16 yaşında olan birinin muamma sanatında böyle bir başarı sergilemesi, Nevâyî'nin dikkatini çeker ve Nevâyî, hemen o gençle tanışmak istediğini Sâhib-dârâ'ya ifade eder. Nevâyî'nin bu isteği üzerine Nevâyî'yle tanışan genç kimselerin, daha onun karşısına çıktıkları anda, heyecanlanarak isimlerini bile söyleyemeyecek duruma düştüklerini hatırlayan Sâhib-dârâ, Vâsîfî'nin de aynı durumu sergilemesi hâlinde kendisinin rezil olacağını düşünerek durumu Nevâyî'ye anlattığı için pişmanlık duyar. Bunun üzerine Vâsîfî'ye bu endişesini anlatan Sâhib-dârâ, Nevâyî'nin huzuruna iyi hazırlanıp çıkması hususunda da onu özellikle tembihler. Ertesi gün Nevâyî'nin meclisinde huzura çıkarılan Vâsîfî, Nevâyî'nin sorduğu muammaı çözer ancak önceden bildiği bir muamma olduğu için dürüst davranarak muammadan haberdar olduğunu belirtir. Vâsîfî'nin bu tutumunu oldukça beğenen Nevâyî, onu meclisine kabul eder ve böylece Vâsîfî, henüz 16 yaşındayken âlimlerin, sanatkârların ve şairlerin katılmak için büyük bir çaba sarf ettiği Nevâyî'nin meclisine muamma ilmindeki yetkinliği vesilesiyle katılma imkânı elde etmiş olur.

Vâsîfî (doğumu 890/1485), Nevâyî ile bizzat görüşüp meclisine katıldığında 16 yaşında olduğuna göre bu görüşme, 906/1501 senesinde, yani Nevâyî'nin vefat ettiği yıl içerisinde olmalıdır. Bu süreçte bizzat meclislerde görüp şahit olduklarına veya bizzat meclislere katılanların anlattıklarına hatıratında yer veren Vâsîfî, bu yönüyle hem Nevâyî'ye dair canlı tasvirler sunmuş hem de başta Herat olmak üzere dönemin diğer edebî ve kültürel muhitlerinin hüviyetine dâir malumatlar ortaya koymuştur.

Vâsîfî Çağatay saraylarında bulunduğu sırada, bazen bir muallim kimliğiyle çocukların eğitime katkı sağlayarak bazen de saray kâtipliği yaparak Çağatay emirlerine hizmet etmiştir. Bir süre Hüseyin Baykara'nın oğullarından Feridun'un kâtiplik hizmetinde de bulunmuştur. *Bedâyi'u'l-vekâyi'*ye göre Vâsîfî, Çağatay emirlerinden daha ziyade Herat'ın ileri gelenleriyle yakın dostluk içerisinde görünmektedir. Nitekim Emir Gıyâse'd-dîn Muhammed ve Safiyü'd-dîn gibi kişilerle dostluğu olduğu anlaşılmaktadır. Çağatay saraylarında bulunduğu sırada çeşitli nesir ve şiir örnekleriyle kendisini Türkistan'daki edebî meclislerde de tanıtmaya çalışmıştır.

913/1507 yılında Timurlu Çağatay sülalesinin devleti yıkıldıktan sonra Herat, Muhammed Şeybânî Han'ın tahakkümü altına girmiştir. Vâsîfî, bu döneme de şahit olmuştur. Eserlerinden *Hamse-i Muhayyire*'yi yazmaya bu dönemde başlamış, halkın ve Herat'ın ileri gelenlerinin çektiği sıkıntıları dile getiren şiirler yazmıştır.

Şeybânîler, 916/1510'da Şah İsmail tarafından yıkılmıştır. Vâsîfî bu döneme de şahit olmuş ve müşahedelerini yazmıştır. Vâsîfî, diğer tarihçilerden farklı olarak bizzat gördüklerini ve orada yaşananları, kendi görüşlerinden hareketle yazmıştır. Şah İsmail'in Herat'ı zapt etmesinden sonra Sünnî Müslümanlara yapılmaya başlanan zulümden korktuğu için Herat'ı terk ederek 28 yaşındayken, 918/1512 Muharrem'inde ailesiyle birlikte Mâverâünnehir'e sığınmıştır. Bundan dolayı gurbet acısını her daim yüreğinde hissetmiştir. Orada bir müddet hâmi arayışında bulunan, çeşitli işkencelere maruz kalan ve sıkıntılar çeken Vâsîfî, daha sonra Semerkand ve Buhâra'da tertip edilen edebî meclislere katılma imkânı bulmuştur. Mâverâünnehir bölgesinde, Herat muhitine dâir her detay ilgiyle karşılandığı için Vâsîfî'nin anlattığı her malumat kıymet görmüştür. Ayrıca Vâsîfî'nin inşâ ve muamma alanında olan yetkinliği ve şiirlere eleştirel yorumlar getiren tutumu da onun bu bölge meclislerinde değer görmesine vesile olmuştur. Herat'ın Safevî hâkimiyetine girmesinden sonra Herat edebî muhitindeki gelişmeler durmuş; Mâverâünnehir'e sığınan Şeybânîler ve Heratlı seçkinler, bu muhitin mirasçısı ve Mâverâünnehir bölgesindeki temsilcileri olmuştur. Vâsîfî, Buhâra'dayken bir müddet Özbek (Şeybânî) sultanlarından Ubeydullah Han'ın da hizmetinde bulunmuştur. Daha sonra Taşkent

hanedanlığında yine Özbek (Şeybânî) sultanlarından Süyünç Hâce Han'ın oğlu Muzafferü'd-din Sultan Muhammed Babür'ün (diğer adıyla Kildi Muhammed, öl.939/1532) yanında saray şairi olarak bulunup hizmet etmiştir. Vâsîfî, 958/1551 senesinde Taşkent'te vefat etmiştir.

Vâsîfî'nin Sanatı ve Eserleri

Vâsîfî, sahip olduğu çeşitli marifet ve yetenekleriyle dikkat çeken bir kişidir. Nitekim onun *Bedâyi'u'l-vekâyi'*de Emîr Muhammed tarafından dile getirilen marifet ve yetenekleri şunlardır: O, çok güçlü olup kudret sahibi bir kişidir. Çok hızlı bir şekilde yürüyüşe sahip olup uzun mesafeleri bile çok kısa sürede kat etmektedir. Çok iyi bir yüzücüdür. Hatta elleri ve ayakları bağlı bir şekilde bile rahatlıkla yüzebilmek yeteneğine sahiptir. Güzel sese sahip bir hâfızdır. Dönemin önemli âlimlerinden Mevlânâ Hüseyin-i Vâ'iz'in öğrencisidir. Taklit yapmada oldukça yeteneklidir. İsmi söylenmeden/belirtilmeden okunan her zor muammayı kolayca çözebilmektedir. Hiçbir hata yapmadan bir günde *Kâfiye*, *Şâfiye* ve *Şemsiye*'yi yazabilme becerisine sahiptir. Açlığa oldukça dayanıklıdır. İrticalen şiir söylemede çok başarılıdır (Kartal 2019a: 153). Emîr Necm ise onun inşâsının/sanatlı mektubunun çok güzel ve hoş olduğuna dikkat çekmiştir (Kartal 2019a: 153). Bu özelliklerinden özellikle muamma yazma ve çözmedeki başarısı, irticalen şiir söyleme yeteneği ve inşâsının yetkinliği; onu o dönemlerde oluşturulan meclislerin aranan kişisi hâline getirmiştir. Ancak Vâsîfî'nin sahip olduğu bu yetenek ve başarı sorgulanmaktan da geri kalmamıştır. Nitekim Semerkand'da Hâce Emîrkâ-i Şâhî'nin evinde gerçekleştirilen edebî bir meclis, bunu net bir şekilde göstermektedir. Semerkand'ın ileri gelenlerinin katıldığı bu mecliste, Vâsîfî inşâ/sanatlı mektup yazma ve hem muamma yazma hem de çözmedeki maharetinin belirlenmesi için sınava tabi tutulmuştur. Vâsîfî mecliste bulunan 17 kişinin istediği konuda ve istediği kişiye irticalen mektup yazmıştır. Bu mektuplarıyla, inşâ sanatındaki yetkinliğini orada bulunanlara göstermiştir. O mektuplardan Mevlânâ Mîrkâ-i Buhârî'nin isteği üzerine Mevlânâ Kızılı'ye yazılanı şu şekildedir (Kartal 2019b: 545-47):

قصیده ثنائی که مطلع غرایش موشح به حروف بدایع وفا و محبت باشد و قطعه دعائی که مقطع دل آرایش مزین به صنوف صنایع صدق و مودت باشد به جایزه قبول و صلّه مطالعه جناب مبدع البدایع مخترع الروایع نظام عقود جواهر الابیات صراف نقود زواهر الکلمات المختص بقوة الملكات و المشاعر الممتاز بالحدس الكامل و فهم الوافر

بلبل باغ معانی آنکه در لطف بیان
طوطیان شکرستان سخن را کرده لال

اعنی جناب فضایل مآب مولانا قزلی ادا الله نفایس اشعاره البدیعه و زاد بین البلغاء نتایج افکاره النجیعه مشحون و مقرون باد. بعد هذا انهای ضمیر منیر آنکه تا این محنت زده پریشان حال به واسطه بخت سریع الانتقال و اقبال قریب الارتحال از سلك دوستانی که مانند اجزای عقد نظم به هم مشاکل و متقارب بودند به تقطیع افاعیل فراق جدا گشته و از هزج دلگشا و رمل غمزدا که مثمر حظ وافر و فیض کامل است محروم مانده هر دم غم جدید و الم مدید روی می نماید. غرض از تأسیس این مبانی آنکه پیروی اهل وفا نموده این دخیل نایره محنت را که از وصلدوستان جدا گشته آنچنان ردف [و] ردیف قید بلا گردیده که خروجش متعسر بلکه متعذر است. چون گاهی بر گذر قافیه افتد اگر قاعده يك جهتی [را] معمول دارند مقرر است که سبب مزید اخلاص خواهد شد.

Fasih ve belîğ **matlâi** vefa ve muhabbet içerikli bedi harflerle **müveşşah** olan övgü **kasidesi**, gönle huzur veren **maktâi**, sıdk/doğruluk ve meveddet/sevgi sanatlarının türleriyle bezenmiş olan dua içerikli **kıtası**; bedi [eser]lerin kâşifi, harikulade [söz]lerin mucidi, inci gibi **beyitleri** dizzen, çiçek gibi olan **kelimelerin** gerçek sarrafı, melekeleri ve duygu gücüyle ihtisaslaşmış, mükemmel sezgisi ve engin anlayışıyla

seçkin hazretlerinin kabul armağanına ve mütalaa bağışına layık olacaktır.

بلبل باغ معانی آنکه در لطف بیان
طوطیان شکرستان سخن را کرده لال

Beyan bağışında, söz şeker kamışlığının papağanlarını dilsiz bırakan [susturan] **maânî** bahçesinin bülbülü sensin.

Yani faziletler sahibi Mevlânâ Kızılı, -Allah, onun şiirlerindeki nefis şeyleri artırsın; belagat ehli arasındaki azığı, faydalı düşüncelerinin sonuçlarıyla dolu ve birlikte olsun. Bundan sonra aydın zihinli olanlar, bu sıkıntıya düşmüş perişanı, intikali çok hızlı baht ve irtihali yakın talih vasıtasıyla, inci dizisi gibi olan parçaları (**Müşakil ve Mütekarib bahirleri** gibi) birbirine benzer ve yakın olan arkadaşlar grubundan, **Vâfir** payından **Kâmil** feyzinden nasiplenmiş; iç açıcı **Hezec**'den ve gam giderici **Remel**'den mahrum kalmış; her an **Cedid** gamı (yeni bir gam) ve **Medid** elemi (uzun bir elem) yüz göstermektedir. Bu binaları kurmaktan maksat, vefalı insanları takip edip dostların vaslından/vuslatından (**Vasl**'dan=Aruz kuralı) ayrı düşmüş, bu sıkıntı nayiresine dâhil olmayı (**Nâyire** ve **Dahil**= Kafiye kurallarını), hurucu (**Hurûc** kuralı) zor belki de imkansız olacak şekilde **Ridf** ve **Redif** ve **Kayd**'a müptela olmuş, çünkü bazen kafiye geçidine düşünce, eğer tek yönlü kaideyi uygularlarsa, ihlasın artmasına sebep (**Sebeb** ve **Mezid**= Kafiye kuralları) olacaktır.

Bu sınavda Vâsîfî, Mevlânâ Ziyâ-i Muammâî tarafından bir sayfaya yazılan ve kendisine çözmesi için verilen yedi muammanın da çözümlerini doğru olarak gerçekleştirmiştir (Kartal 2019b: 562-64). Onun bazı muammaları şu şekildedir:

به اسم کمال
به خاک و خون یکی گشتم ز محنتهای بسیارش
گیاهی کز گلم روید بر محنت بود بارش

Kemâl ismine:

Onun kederinden toprak ve kan birleşince benim çamurumdan büyüyen bitkinin meyvesi de mihnet oldu.

به اسم کافی

بهار آمد و بی سرو خویش غمناکم
شکفت شاخ گل از داغ سینه چاکم

Kâfi ismine:

Bahar mevsimi geldi; ancak yanımda servi endamlı güzel olmadığı için gamlıyım. Çâk olmuş sinemin ateşinden gül dalı bitiverdi (Kartal 2019b: 562-63).

سر ز محتاجان فکر ای شوخ شنگ
تا دم تیغ تو گردد لاله رنگ [حسین]

Ey cilveli sevgili! Başım senin kılıcının kanıyla lâle renkli/kırmızı oluncaya kadar muhtaçlar gibi başımı eğme. [Hüseyn]

خواهد ز ما بیوشد رخسار ماه خود ا
آن مه دگر نماید زلف سیاه خود را [الوند]

O ay yüzlü güzel! Yüzünü(n güzelliğini) bizden gizleyecek, sonra ise siyah saçını gösterecek. [Elvend] (Kartal 2018: 549 vd).

Yazım şekli son derece ritmik olan bir şiir çeşidi olan lugaz da bu dönemlerde önemli bir yere ve konuma sahiptir. Vâsîfî kaleme aldığı lugazlarıyla da dikkat çekmektedir. İnşâ ve muammaları gibi lugazları da ileri gelenler ve halk arasında meşhurdur. Onlardan biri Sultan Ubeydullah Han'ı aynı zamanda öven lugazdır (bak. Kartal 2018: 544-57). Vâsîfî'nin kaleme aldığı hem muamma hem de lugaz olan şu şiiri ise dikkat çekmektedir (bak. Kartal 2019b: 569-70):

این هم لغز است و هم معما

چیست آن شاهد که چون خورشید باشد افسرش
هست زیر پا بسان خسروان تخت زرش

وین عجب کز گریه باشد در گلوی او گره
ز اول شب تا طلوع خورشید بود این در خورش

بسکه از سوز درون بر چهره اش بینی سرشک

چشمه ای باشد عیان در دامن از چشم ترش

و اصفی هم وصف اسم و هم مسمی کرده است

تا شود روشن به چشم عقل نیکو بنگرش

Hem Lugaz Hem de Muamma Olan Şiir

O güzelin başında güneş gibi olan şey nedir? Sanki hükümdarların ayağının altındaki altın taht gibidir.

Ve bu şaşılacak şey ki ağlamaktan onun boğazındaki düğüm, gecenin başlangıcından güneşin doğuşuna kadar ona yakışıandır.

Gönül ateşinin çokluğundan onun yüzünde gözyaşı görürsün. Onun ağlayan gözünden eteğinde bir çeşme oluştu/belirdi.

Vâsîfî hem ismini vasfetmiştir hem de ismiyle müsemma olmuştur. Buna iyi bak ki senin akıl gözün açılsın.

Vâsîfî, çeşitli türlerde kaleme almış olduğu şiirleriyle de dikkat çekmektedir. İleri gelen kişiler için yazılan gazel-i tabl-i bâz/doğan davulu gazeli (bak. Kartal 2017), her beytinin birinci mısrasında "tîg", ikinci mısralarında "âb" kelimelerinin kullanıldığı gazellerin de olduğu *Hamse-i Muhayyire* (Vâsîfî 1349: 96 vd.), methediyor gibi görünüp hicveden şekilde oluşturulan muamma (Vâsîfî 1349: 50) bu tarz şiirlerdendir. Hatta bu minvalde dönemin meşhur şairlerinden Benâî'nin onun şiirleriyle ilgili şu değerlendirmesi dikkat çekicidir: "O, *Hamse-i Muhayyire*'nin sahibidir. Zaten *Hamse-i Muhayyire*'nin hüviyeti, size onu tanımanız ve şiir alanındaki yetkinliğini anlayıp keşfetmeniz için yeterlidir. Hatta Vâsîfî, Kâtibî'nin "şutr-hücre" kasidesine cevap/nazire yazdığında, kasidesinin her beytini anâsır-ı erba'a/dört unsurla örmüştür. Dört bahirde bir gazel kaleme almıştır. Hem lugaz hem de muamma olan bir şiiri de vardır. Abdulvâsî-i Cebelî'nin meşhur "çâr-der-çâr/çâr-ender-çâr" kasidesinin mahiyetini, Nûreddîn Abdurrahmân-ı Câmî Bahâristân isimli eserinde şöyle belirtmektedir: 'Bu kaside yazıldığından beri hiç kimse ona benzer bir şiir, asla yazamamıştır.' Ancak Vâsîfî'nin iştikak sanatı yoluyla Abdulvâsî-i Cebelî'nin bu kasidesine bir nazire yazdığı görülmektedir. Ayrıca bu kasideden, bir gazel de çıkarılabilmektedir. Yine bu gazelden mezkûr sanat yoluyla her

mısraı muamma olan bir rubai ve matla da çıkarılmaktadır. Bu matla, muamma olan başka bir matlada gizlidir. Gazelin mısraları, Ebu'l-gazi Muhammed Han'ın isminin harflerinden kurulmuş olan "muvaşşah gazel" şeklinde düzenlenmiştir." (Kartal 2019 b: 565). Bütün bunlar, Vâsîfî'nin renkli kişiliğine vurgu yapmaktadır.

Vâsîfî'nin bilinen en önemli eseri *Bedâyi'u'l-vekâyi'*dir. Bu eser, 927/1520 yılında sultanlık tahtına çıkan Muzafferü'd-dîn Sultan Muhammed Han'ın (öl. 939/1533), Nevâyî ve onun oluşturmuş olduğu meclisler hakkında kendine çeşitli hikâyeler anlatılması isteği üzerine kaleme alınmıştır¹. 1530'lu yıllarda tamamlanan *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, hatıra türünde bir eserdir. Ayrıca içerisinde hem Vâsîfî'ye hem de dönemin şairlerine ait şiirleri ihtiva etmektedir. Tacikçe/Tacik Farsçası olarak kaleme alınan *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, yer yer sade, fasih ve çekici bir dile sahiptir. Özellikle olay ve hikâyelerin anlatıldığı kısımlarda sade bir nesir tercih edilirken; âlim, sanatkâr ve hüner sahibi kişiler ile çeşitli mekân tasvirlerinde süslü ve sanatlı bir dil ve üslup kullanıldığı dikkat çekmektedir. Tacikçe kaleme alınan eserde yer yer Arapça veciz sözler ile ayetlere ve Türkçe iktibaslara yer verildiği görülmektedir. Hatta müellif, Tacikçe kaleme aldığı şiirlerinin dışında Türkçe iki şiirine de bu eserde yer vermiştir. Hatta bazı Türkçe beyitleri de eserinde zikretmiştir (bak. Vâsîfî 1349: 378). Bu durum eseri daha dikkat çekici kılmıştır.

Vâsîfî bu eserinde bizzat kendi gördüklerini, arkadaşlarını, tanıdıklarını, Herat'ta yaşadığı ve Mâverâünnehir'e gitmek zorunda kaldığı süreçlerde şahit olduğu siyasî, kültürel, ilmî ve edebî hayatı anlatmıştır. Bunun yanında, bu bölgelerde yaşayan seçkin kimselerin şahit olup naklettiği çeşitli hikâyelere de eserinde yer vermiştir. Bu da eser oluşturulurken farklı iki koldan beslenildiğini göstermektedir. Ayrıca Vâsîfî, eserinin bazı yerlerinde hem kendi şiirlerinden hem de diğer şairlerin şiirlerinden örnek metinler vermiştir. Kendi şiirlerine yer verdiği

¹ *Bedâyi'u'l-vekâyi'*'nin tamamlanma tarihi hakkında kaynaklarda bir karışıklık söz konusudur. Bolydrev, eserin 1530 senelerinde (1956: 197) yazıldığını belirtirken; Nimet Yıldırım, Vâsîfî'nin 918/1512 tarihinde Özbek sultanları ve emirlerinin hizmetine girmesinden, hayatının sonuna kadar (öl. 958/1551) bu eseri yazmakla meşgul olduğunu ifade etmektedir (Yıldırım 2001: 159)

kısımlarda, bazen yazdığı tarzdaki şiirin ilk defa kendisi tarafından kaleme alındığını ifade etmesi dikkat çekmektedir.

Eserde anlatılan hikâye ve tasvirler vesilesiyle bu dönemlerde meclislerin kurulduğu yerler, meclislere katılanlar, meclisin oturma düzeni, meclislerde verilen ihsanlar, meclis mahallinin tasviri, ziyafet hazırlıkları gibi pek çok detay günümüze ulaşmaktadır. Eserde anlatılanlardan hareketle bu meclisler, çeşitli çalgı aletlerinin icra edilip şiir ve şarkıların söylendiği; dinî ve ilmî konuların konuşulduğu; güreş, satranç, tavla, muamma, lugaz, tarih düşürme, nazire, irticalen şiir söyleme gibi pek çok hünerin sergilendiği; dönemin önde gelen şair, âlim, güreşçi, nakkaş, sâzende, hânende ve rakkasları hakkında da malumatların verildiği üst düzey bir ortamı yansıtmaktadır.

Boldyrev'e göre Vâsîfî, çok büyük şairlere denk değildir ancak o dönem insanların hayatına dair manzaralar aksettirdiği için ilgi çekicidir. Onun amacı, kendi mektebini kurmak değil, bizzat o dönem insanların hüviyetini sonraki dönemlere aksettirmek olmuştur.

Bedâyi' u'l-vekâyi' de Farsçanın yanında Arapça ve Türkçeye de yer verilmiş olması, Vâsîfî'nin tasvirlerini aktardığı o dönem meclislerinde hangi dilin/dillerin konuşulduğu sorusunu akla getirmektedir. Yine *Bedâyi' u'l-vekâyi'* de tasviri aktarılan bir mecliste, bir kişinin bazı sorularını Türkçe sorduktan sonra Arapça bir ifadeye yer verdiği Vâsîfî tarafından şöyle ifade edilmiştir: "Ondan önce sorduklarını Türkçeyle ifade etti: Siz aytasız ki kılıç mılıç kalkan malgan ok mok Tengri hem oşandak aytadur ki el-kâri'atü me'l-kâriatü (Vâsîfî 1349: I/318-19). (Siz kılıç mılıç, kalkan malkan, ok mok dersiniz. Tanrı da o şekilde söyler). Başka bir yerde ise şöyle geçmektedir (Vâsîfî 1349: I/417-18): Mîrzâ, hikmet sandığını/kutusunu açtı ve Alî Şîr Nevâyî'den sordu: Halâyık fakîrning hakıda ne söz aytadurlar?" (Kartal 2019 c: 95) Yazı dili bir kenara bırakılacak olursa bu ifadeler, bu dönem meclislerinin Farsçanın yanında Türkçe ve Arapça da konuşulan zengin kimliğini göstermektedir.

Vâsıfî'nin Türkçe Şiirleri

غزل²

بزم وصلینکدین منیک دیک راز ومهجور اولمسون
جام هجران جرعه سیدین زار و مخمور اولمسون

کنج دور مهرینک انکا بر منزل ویران کیراک
بو بوزولغان کونکومیز عشقینک دا معمور اولمسون

چرخ اهل فضل نی توفراق بیلا یکسان قیلور
فضل برله هیچ کیشی عالما مشهور اولمسون

مدعی قویماس منی بر لحظه غم سز وه نیتای
یارب اول انصاف سز عالما مسرور اولمسون

واصفی قورقوب رقیب دین قالدی سرودین یراق
اولکبی یارب کیشی درکاه دین دور اولمسو

Gazel

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Bezm-i vaşlıñdın miniñ dik rāz u mehcūr olmasun

Cām-ı hicrān cür'asıdın zār³ u maħmūr olmasun

Gencdür mihrin aña bir menzil-i vīrān kirek

Bu bozulğan köñlümüz 'ışqıñda ma'mūr olmasun

Çarħ ehl-i faẓlnı tofrağ bile yeksān kıur

Faẓl birle hıç kişi 'ālemde meşhūr olmasun

Müdde' ī kıoymas mini bir laħza ğamsız veh nitey

Yā Rab ol insāfsız 'ālemde mesrūr olmasun

² (Vâsıfî 1349: 210).³ Metinde bu kelime "rāz" şeklinde yer almaktadır ancak metnin bütünündeki anlam gereği "zār" olarak yazılması uygun görülmüştür.

Vâşîfî kórķup raķıbdin ķaldı servdin yıraq
Ol kibi yâ Rab kiři dergâhdın dūr olmasun

- 1.beyit:** Kimse benim gibi vuslat meclisinden kenarda kalmış ve unutulmuş olmasın. Kimse benim gibi hicran kadehinin bir yudumunu içmekle sarhoş olmasın.
- 2.beyit:** Senin sevgin bir hazinedir, ona yıkık dökük bir yer gerek. Bu altüst/harap olmuş gönlümüz, onun aşkı yolunda/aşkından dolayı bayındır olmasın.
- 3.beyit:** Faziletiyle bu dünyada hiç kimse meşhur olmayagörsün. Felek, fazilet sahiplerini yerle bir eder.
- 4.beyit:** Rakip, beni bir an olsun gamsız bırakmaz, ama n'eyleyim/yapacak bir şey yok! Ey Rabbim! O acımasız rakip, bu dünyada mutlu olmasın.
- 5.beyit:** Vâşîfî, rakipten korktuğu için selvi boylu yârinden ırak düştü. Ey Rabbim! Onun (Vâşîfî) gibi kimse (sevgilinin) eşiğinden uzak olmasın.

غزل⁴

اول شوخ كه مندين ينه بيگانه بولوبتور
اغيار بيله همدم و همخانه بولوبتور

بو خسته كونكول كيم ايچيدا ايكي كوزونك بار
بادام دورور مغز انكا دوگانه بولوبتور

چون شمع آينيك قاشيدا كويدور كولوك اولدى
كويماك كا آينيك عاشقى پروانه بولوبتور

جان مملكتى كيم بورون اباد ايدى ايمدى
غم شحنه سى ظلمى بيله ويرانه بولوبتور

زلفنك غه كونكول باغلاسام بولغاي ديديم اى شوخ
ديدى كه كورونك واصفى ديوانه بولوبتور

⁴ (Vâşîfî 1349: 210-211).

Gazel

Mef'ülü mefâ' ilü mefâ' ilü fe'ülün

Ol şüh ki mindin yana bîgâne boluptur
Ağyâr bile hem-dem ü hem-hâne boluptur

Bu haste körül kim içide iki közüñ bar
Bādām durur mağz aña dü-gâne boluptur

Çün şem' anıñ kaşıda köydürgülük oldı
Köymekke anıñ 'aşığı pervâne boluptur

Cân memleketi kim burun ābād idi imdi
Ġam şahnesi zulmi bile vîrâne boluptur

Zülfünğa körül bağlasam bolğay didim ey şüh
Didi ki körüñ Vâsîfî dîvâne boluptur

- 1.**beyit:** O işveli güzel, bana karşı ilgisiz, rakiplere ise dost ve arkadaş olmuştur.
- 2.**beyit:** İçinde (sevgilinin) iki gözünün bulunduğu bu hasta gönül, çift çekirdekli bademe benzemiştir.
3. **beyit:** Tıpkı mumun, onun/sevgilinin önünde yakılacak bir şey olması gibi (onun/güzelin) aşığı da yanmak için ona pervane olmuştur.
- 4.**beyit:** Can memleketi önceden bayındır idi, ama şu an gam bekçisinin zulmüyle harap olmuştur.
- 5.**beyit:** Dedim ki, ey dilber saçına gönlümü bağlasam olur mu? Gelin görün Vâsîfî delirmiş, dedi.

Aşk konu alan bu şiirlerde, sevgiliden ayrı kalan aşığın hüviyeti ve ayrılık üzüntüsüyle divane oluşu tasvir edilmiştir. Sevgilinin, âşığa bîgâne kalıp rakiple ilgilenmesi ve bu durum karşısında aşığın çaresiz kalması etrafında oluşturulan aşk tasavvurunun, Anadolu merkezli oluşan Türk şiirinde de aynen kullanıldığı müşahede edilmektedir. Bu da her iki sahada şiir söyleyen şairlerin paralel söyleyişlere sahip olduğunu göstermektedir. Vâsîfî'nin bu iki Türkçe gazelinin dil hususiyetleri dikkate alındığında ise Çağatay Türkçesinin dil özelliklerini yansıttığını söylemek mümkündür. Türkçe kelimelerin yanında Arapça ve Farsça kökenli kelimeler de kullanmasına rağmen, Vâsîfî'nin bu şiirlerini sade ve anlaşılır bir dille oluşturduğu söylenebilir.

Sonuç

Herat edebî muhitinde yetişen ve o muhitin temsilcilerinden biri olan Vâsîfî, siyasî sebeplerle Mâverâünnehir bölgesine giderek orada yaşamını idame ettirmiştir. Dolayısıyla bulunduğu her iki bölgede de kendisini gösteren ilmî, siyasî, edebî ve kültürel hayata şahitlik etmiştir. Yazdığı *Bedâyi'ü'l-vekâyi'* isimli eser, o dönemlerdeki Türk kültür hayatına ait pek çok hususu ihtiva edip günümüze aktarması sebebiyle önemli bir kaynaktır. Vâsîfî'nin gerek bu eserinden gerekse ondan söz eden çeşitli çalışmalardan edinilen bilgilere göre, onun Türkçe dışında iyi derecede Arapça ve Farsça bildiği, döneminin ilimlerine vâkîf olduğu, muamma, lugaz ve inşâ alanındaki yetkinliğiyle ön plana çıktığı söylenebilir. *Bedâyi'ü'l-vekâyi'*, Herat'ta Hüseyin-i Baykara ve Alî Şîr Nevâyî'nin meclislerinden başlayarak Taşkent hanedanlığındaki saray ve saray dışında oluşturulan meclislere katılan ve meclislerin aranan kişilerinden biri olan Vâsîfî'nin müşahedelerine ve çeşitli meclislere katılanlardan dilediklerine dayanan anlatımlar dışında kendisinin kaleme aldığı çeşitli şekil ve türlerde şiirleri ve inşaları ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Bu türlerden bazılarının ilk kez Vâsîfî tarafından yazıldığı Vâsîfî'nin kendisi tarafından bizzat söylenmektedir. Fars dilinin edebî dil olduğu bir dönemde Tacikçe/Tacik Farsçası olarak yazdığı eserinde yer verdiği iki Türkçe şiiri, 16. yüzyılda Türkistan coğrafyasında Türk diline bakış açısını göstermesi bakımından ayrıca önemlidir.

Kaynakça

- BOLDYREV, Alexandre N. (1956), "Çağdaşlarının Hikâyelerinde Nevaî" (Çev. Rasime Uygun), Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, s.197-237.
- ECKMANN, Janos (2017), *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. Günay Karaağaç), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARTAL, Ahmet (2017), "Baykara Meclislerinde Farsça Yazılan Bir Gazel Türü: Gazel-i Tabl-i Bâz", *Türk Dünyasının Ulu Çımarı: Mertol Tulum Kitabı*, Hrz. Ahmet Kartal – Mehmet Mahur Tulum, İstanbul, 2017, s. 449-56.
- KARTAL, Ahmet (2018), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler 1-", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, İstanbul, s. 541-562.
- KARTAL, Ahmet (2019a), "Türkistan'dan Yansımalar", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Muhammed Nur Doğan Armağan Sayısı, 2 (1), s. 125-156.
- KARTAL, Ahmet (2019b), "Baykara Meclisi'nden Yansımalar: -Edebî Meclisler 2-", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 22, s.525-578.
- KARTAL, Ahmet (2019c), *Hakikate Düşen Gölge Türk-Fars Edebi İlişkileri*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- VÂSİFÎ, Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî (1349), *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, (Neşr. A. Boldyrev), Cild-i evvel, Çâp-i divvom, Çâphâne-i zer.
- YILDIRIM, Nimet (2001), *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.